

Rola odniesień metajęzykowych w podręcznikach prawa magdeburskiego Bartłomieja Groickiego

Magdalena Jurewicz-Nowak

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0003-0546-5846

The role of metalinguistic references in Bartłomiej Groicki's textbooks on Magdeburg Law

ABSTRACT: The aim of the article was to determine the significance and function of metalinguistic expressions in the works of Bartłomiej Groicki. The analysis covered five of the author's sixteenth-century works: *Artykuły prawa magdeburskiego...* (1565), *Porządek sądów* (1559), *Ten postępek...* (1559), *Tytuły prawa magdeburskiego...* (1567), and *Reyestr do porządku...* (1567). The article utilized concepts of metalanguage developed in logic (H. Reichenbach) and linguistics (R. Jakobson, M. R. Mayenowa, A. Wierzbicka, M. Kawka). For the purpose of the study, it was assumed that metatext is a text about a text, superimposed on the main text, whose characteristic feature is to control interpretation (it serves the function of a modal frame), while metalinguistic expressions are words or phrases that refer to the code

(e.g., word, letter, language), used self-referentially and serving to specify how the meaning of a word should be understood. The most important group of meta-expressions consists of metalinguistic judgments used for defining legal concepts with the use of words referring to the linguistic code (*słowo, literatura*), as well as markers of equivalence (*zwać, nazywać się, wykladać się, rozumieć*). The second group is formed by comments concerning the translation process and the problems of terminological equivalence between the Polish, Latin, and German languages. The author's statements on the use of language by court officials (criticism of unintelligible language) and his recommendation for addressing the audience in Polish, loudly, clearly, and distinctly, should be treated separately.

KEYWORDS: metalinguistic references and expressions, metatext, legally determined communicative community, Magdeburg Law.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

1. Wstęp

Przedmiotem artykułu są elementy wypowiedzi o charakterze metajęzykowym w wybranych szesnastowiecznych dziełach Bartłomieja Groickiego¹. Pojawiają się one w związku z wielopłaszczyznową konstrukcją tekstu prawniczego. Celem badania jest ustalenie znaczenia i funkcji tego typu odniesień w tekście użytkowym i fachowym, będącym tłumaczeniem i kompilacją prac innojęzycznych. Oglądowi poddano pięć tekstów autora: *Artykuły Prawa Maydeburckiego, ktore zową Speculum Saxonum [...] znowu drukowané: roku 1565*², *Porządek Sądów y Spraw Mieyskich / Prává Máýdeburjskiego*³, *Ten postępek wybran iest s Praw Cesárskich, ktory Károlus V. Cesarz kazał wydać po wszythkich swoich Páństwiech, [...]*⁴, *Tytuły Prawa Maydeburckiego, do Porządku y do Artykułów piérwéy po Polsku wydanych [...]*⁵, *Reyestr do Porządku y do Artykułów Prává Máýdeburjskiego y Cesárskiego*.

Bartłomiej Groicki (ur. ok. 1534 – zm. 1605) należał do elity wspólnoty komunikatywnej warunkowanej prawnie⁶. Wykształcenie prawnicze odebrał na Akademii Krakowskiej. Praktyczną wiedzę zdobywał kolejno jako pomocnik wójta, pisarz najwyższego sądu miejskiego (od 1559) i urzędu celnego (1563–1573) [Loth, Albrecht-Szymanowska 2000: 377–378; Koranyi, Podkaniowski, 1959–1960: 628–629]. Do jego zasług należy udostępnienie w języku polskim artykułów prawa magdeburgskiego, w tym wzorców gatunkowych, m.in. aresztu, pozwu na dłużnika za aresztem, nadania i odstępuk wiana. Wprowadził on do szerszego obiegu instytucjonalnego (o czym świadczą liczne wydania jego prac) reguły dotyczące formy tekstów i ich strony językowej. Stanowią one gotowe do użycia wzory pism i wypowiedzi ustnych.

Praca nad przekładem artykułów prawa magdeburgskiego z języka łacińskiego i niemieckiego na język polski zwróciła uwagę autora na język sam w sobie. Stąd

1 Artykuł powstał na kanwie referatu pod tym samym tytułem wygłoszonego podczas konferencji pt. *Historia polszczyzny łaciną pisana*. In *Memoriam Stanisłai Borawski* w Instytucie Slawistyki PAN w Poznaniu, 15 listopada 2024 r.

2 Druk. Łazarz Andrysowicz, [S.l. Kraków] 1565, Biblioteka Kórnicka, Mf 3278, Cim.Qu.2235. Pierwsze wydanie dzieła wyszło w 1558 r. z drukarni Łazarza Andrysowica.

3 Kraków 1559, druk. Łazarz Andrysowicz: <https://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/GroicPorz/> [data dostępu: 8.08.2024].

4 Kraków 1559, druk. Łazarz Andrysowicz, XVI.Qu3292, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/157854/edition/119764/content> [data dostępu: 8.08.2024].

5 Łazarz Andrysowicz, Cracoviae, 1567, Biblioteka Kórnicka, Mf 3274, Cim.Qu.2231.

6 Należeli do niej wykształceni prawnicy, urzędnicy i praktycy sądowi w miastach i wsiach, którzy uczestniczyli w komunikacji instytucjonalnej, utrwalali i upowszechniali prawnourzędowe wzory zachowań językowych. Pojęcie wspólnoty komunikatywnej zaczerpnięto z prac S. Borawskiego [2005].

w jego dziełach występują fragmenty mówiące o języku lub jego elementach. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, w jakich sytuacjach autor używa odniesień metajęzykowych, w jaki sposób i w jakim celu wypowiada się o języku i jak nazywa jednostki językowe. Wydzielenie wyrażen metajęzykowych z tekstu wymaga najpierw zdefiniowania terminu *metajęzyk*.

2. Terminy *metajęzyk* i *metatekst* w badaniach naukowych

Do nauki termin ten wprowadził logik i filozof Alfred Tarski jako element semantycznej koncepcji prawdy w rozprawie pt. *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych* (1933 r.) [Tarski 1995: 34]. Termin posłużył mu do przezwyciężenia antynomii kłamcy, czyli zdania, które orzeka o sobie samym i prowadzi do sprzeczności. *Metajęzyk* określił jako odrębny język, w którym tworzy się definicje pojęć semantycznych (np. „*Śnieg jest biały*” jest prawdą zawsze i tylko wtedy, gdy śnieg jest biały [Tarski 1995: 234]). Jest to język, o którym się mówi. Pozostaje on w relacji do języka przedmiotowego, czyli języka, w którym się mówi. Badanie relacji między językiem przedmiotowym i metajęzykiem kontynuował Hans Reichenbach w pracy *Elementy logiki formalnej* (1946 r.) [Reichenbach 1967]. Autor przyjął, że język przedmiotowy i metajęzyk tworzą dwa poziomy jednego języka. Wyróżnił on słowa metajęzyka, tj. znaki znaków (słowa/nazwy należące do języka przedmiotowego, ale zapisane w cudzysłowie: „śnieg”, „ptak”, a także takie wyrazy, jak: *słowo*, *zdanie*, *mowa*, *litera*, *termin*, *denotować*, *wyrażać*, *twierdzić*, które nie wymagają cudzysłówów) oraz zdania/sądy logiczne (np. *Zdanie/sąd logiczny „ptak leci” jest prawdziwe* lub *Słowo „ptak” jest rzeczownikiem*)⁷.

W językoznawstwie kategoria ta pojawiła się po raz pierwszy w pracach Romana Jakobsona (*Metajęzyk jako problem językoznawczy* – przemówienie z 1956 r.) [Mayenowa, red. 1989]. Badacza interesował określony typ wypowiedzi pełniących funkcję metajęzykową. Przykładem wyrażen użytych w tej funkcji na poziomie tekstu są m.in. prośba o wyjaśnienie lub upewnienie się, czy odbiorca rozumie właściwie wypowiedź nadawcy [Mayenowa, red. 1989: 348]⁸. Dlatego też *metajęzyk* odgrywa szczególną rolę w codziennej komunikacji. Autor nie podejmuje wątku tworzenia metajęzyka do opisu innego języka,

7 Niemiecki filozof ujął *metajęzyk* jako jedno z pięter języka, traktując język przedmiotowy jako piętro zerowe, metajęzyk zaś jako piętro wyższe, z którego można przejść na kolejne. Przejście od znaku do znaku oznaczającego znak wskazuje on za pomocą cudzysłówów. Por. przykładowe zdania: na poziomie zerowym: *Kalifornia uprawia pomarańcze*, na poziomie pierwszym: „*Kalifornia*” składa się z dziesięciu liter i na poziomie drugim: „„*Kalifornia*” jest nazwą znaku, mianowicie znaku „*Kalifornia*” [Reichenbach 1967].

8 Koncepcja funkcji metajęzykowej R. Jakobsona spotkała się z krytyką [Piekarczyk 2012].

lecz koncentruje się wyłącznie na relacjach między elementami tekstu, które odnoszą się do kodu językowego [Kawka 1990: 22–24; Sławiński 1998: 190]. Uwaga językoznawców skierowała się także na wypowiedzi służące przytaczaniu cudzego zdania, czyli wprowadzające mowę niezależną. Maria Renata Mayenowa przypisywała im funkcję metajęzykową w odróżnieniu od wypowiedzi przedmiotowej. Jeśli jednak przedmiotem oglądu stają się większe struktury tekstowe, wówczas autorka używa w stosunku do nich terminu *metatekst* [Mayenowa 1974: 271]. Problematykę metatektu podjęła także Anna Wierzbicka w artykule *Metatekst w tekście*. Badaczkę zainteresowały takie struktury tekstowe, jak: wtrącenia, wyrażenia w cudzysłowie, cytaty itp., będące komentarzem do wypowiedzi i ujawniające ich nadawcę (np. *zacznę od..., nie mogę nie wspomnieć o..., nawiasem mówiąc...*). Wypowiedź monologowa ma wówczas charakter dialogiczny „typu meta”. W podsumowaniu artykułu podkreśla ich rolę w uzyskaniu większej jasności i spójności tekstu: „Wypowiedzi nasze, wielorako heterogeniczne, są heterogeniczne również w tym sensie, że raz po raz splata się w nich ściśle tekst właściwy z tekstem metatekstowym. Owe nici metatekstowe mogą pełnić najrozmaitsze funkcje. Uwyrażniają „deseń semantyczny” tekstu właściwego, zespalają różne jego elementy, wzmacniają, spajają” [Wierzbicka 1971: 106]. Natomiast termin *metajęzyk* Wierzbicka stosuje w rozwijanej przez siebie teorii o naturalnym metajęzyku semantycznym służącym do opisu innego języka, kiedy badaczka porównuje znaczenia w różnych językach i kulturach⁹.

Zagadnienie przenikania pojęć *metatekst* i *metajęzyk* próbuje uporządkować Maciej Kawka w książce pt. *Metatekst w tekście narracyjnym na przykładzie współczesnych utworów literatury dla dzieci*. Autor mówi o szerszym rozumieniu terminu *metajęzyk* (każdy wyraz lub każde wyrażenie użyte, gdy się o nich mówi) i węższym (taki wyraz lub wyrażenie, które sprowadzają się do kodu) [1990: 7]. Funkcja metajęzyka jest rozumiana jako relacja, stosunek między wyrażeniami użytymi samoreferencyjnie, metatekst pełni natomiast przede wszystkim funkcję ramy modalnej [1990: 26].

Jak widać zakres znaczeniowy pojęć *metajęzyk* i *metatekst* jest nieostry i zależy od celu i przedmiotu badań.

Na potrzeby analizy przyjęto, że pojęcie *metatektu* możemy odnieść do tekstu-wzorca, pełnego tekstu lub jego fragmentu. *Metatekst* to tekst o tekście, nadbudowany nad tekstem głównym, jego właściwością jest sterowanie interpretacją wypowiedzi (funkcja ramy modalnej lub inaczej tekstowej). Są to

9 Dorota Piekarczyk zwróciła uwagę na podobieństwa między pojmowaniem terminu *metajęzyk* przez Annę Wierzbicką i Alfreda Tarskiego [2012: 232].

np. indeksy, tytuły, przypisy, komentarze odautorskie, sygnały wprowadzania przytoczeń, np. *glosy stare uczą..., napisano to w..., na przykład, jeśli..., a zapisy nie ku temu służyć mają..., jako łacinnicy piszą..., jako mówią...* (prawo powiada). W niniejszym artykule chciałabym przyjrzeć się tym fragmentom tekstu, które odnoszą się do szeroko rozumianego języka, zawierają słowa o charakterze metajęzykowym, np. *forma, język, mowa, termin, litera, pisać, podawać, nazywać*. Można im przypisać funkcje metajęzykowe lub metatekstowe. Pełnią one rolę objaśnienia bądź komentarza odautorskiego, eksplikacji semantycznej, informacji o tekście, metaorganizatora wypowiedzi. Na tej podstawie wyodrębniono z prac autora ponad 90 cytatów, które starano się uporządkować według pełnionej w tekście funkcji.

3. Elementy *meta* zawierające słowa metajęzyka w dziełach B. Groickiego

Elementy *meta* mogą znajdować się na różnych piętrach tekstu prawnego. Tytuły, spisy czy indeksy pełnią funkcję metatekstową, zewnętrzną w stosunku do zasadniczego tekstu. W tytule może wystąpić informacja o typie tekstu i jego realizacji językowej:

Formá¹⁰ zápiřání Wiáná Láćínřkim | Ięzykiem. (Tyt: 40)

Táž formá zápiřání wiáná po Polřku. (Tyt: 40v)

Formá odřřpku Wiáná Láćínřkim | ięzykiem. (Tyt: 41v)

Táž Formá odřřpku Wiáná po | Polřku (Tyt: 42v).

Operacja *meta* może dotyczyć większego tekstu. Taki charakter mają *Słowa prawne*. Zawierają one zbiory wyrazów należących do jednej klasy, mających wspólną cechę semantyczną:

Słowá práwne / w rze=|czy fobie podobné / tu dla tego położó=|né: iř iefliby kto z **iednégo řłowá** w Re|yefřrre / rzeřzy fobie potrzebny nie ná=|lař / áby w drugim temu po=|dobnym řzukał. |

URząd / Sędřia / Pan / Burmifřr / Ráyćá / | Wóyt / Przyřięźnik. |

Duchowny / Křiądz / Kářłan / Kleryk. |

10 *Forma* w XVI wieku oznacza 'przykład, wzór (dotyczy formuły słownej); układ treści dokumentu urzędowego; *formula, iuris praescriptum et norma, conceptio, tenor* Cn (93)' [SPXVI].

Cittatio, Pozew / Pozwánie / Przypozwánie / | Roku názná=|czenie / Przyciągnienie ku práwu |
 Termin, Rok / Czas / Dzień do Práwá názná=|czony |
 ACtor, INftigator / Powód / Skárżący / żálu=|jący / fołdruiący / Powodna ftróna (Rey, bns).

Charakter metatekstowy ma także komentarz dotyczący tworzenia tekstu pisanego (*kwitu z opieki*) i mówionego (*przysięgi*) w języku łacińskim lub polskim:

(...) **położyłem thu | tylko takiego qvitu ostrożnego kftalt / Lácín=|fkim ięzykiem** / wedle którego inne qvity | łatwie fobie każdy formować / y | ná Polkie chcieli przeło|żyć może. (Tyt: 146)

W czym / acz | tych ieft rozładek / kthórzy fye około pífma świę=|tego obiéráią: wżákże iż ia tu **niektóre rzeczy po|fkim ięzykiem s pífanego mieśckiego Práwá po|dawam**: s tegóz Práwá / pokaże Spofoby przy=|śiąg różnym ludzióm / różnie opifáné. (Tyt: 118)

Korzystanie z kilku różnojęzycznych dokumentów wymaga od Groickiego podania źródła translacji, co znalazło wyraz w następującym komentarzu:

A iż fye pośpolicie práwá Máýdeburfkiego więcey | dokładáią / przeto thu puściwfzy ná ftronę pra=|wo Sáfkie / Lenne y pośpolite / kthore zowá feu=|dale y Prouinciale o Gieradzie / położę tylko co | wedle fáwego práwá Mieyfkiego Maydebur=|fkiego / włafnie do Gierady należy **z Textu sá=mego Lácífkiego z Niemieckim Exemplarzem | porównanego**. (Tyt: 2v)

Nadawca zwraca też uwagę na opuszczanie pewnych fragmentów w dokumencie łacińskim względem egzemplarza niemieckiego:

A iż do Praw Cefárskich nie mamy fye u=|ćiekác iedno w tych przypadkach któreby w Prá|wie náfzym nie były opifáné. Dla tego w thym | przypadku / || Przypadku / około pieniędzy śiéroth / opuściwfzy | tę frogóć Praw Cefárskich: lepiey fye sadzić ná | Glozie Iure Municip: Artic: 26. która o tym iáfnie | opiewa. Co ácz **w Lácínfkim Exemplarzu** prá=|wá Máýdeburfkiego / nie wiedzieć s którój przy=|czyny / ieft opufzczono: wżákże fye **w Niemiec=|kich Exemplarzóch wedle flufznego wykládu | náyduie tymi flowy: Bona pupillorum, (...)** (Tyt: 141v–142).

Znaczącą grupę wyrażen metajęzykowych w dziełach Groickiego stanowią terminy i ich definicje. Nadawca dokładnie objaśnia znaczenia nazw pojęć prawnych, np.

Hergeweth Łacinnicy zo=**wą** / **Arma bellica** / **res ex**=**|peditorias** / **rzeczy ku wy**=**|práwie woiennej służące** / | które Wdowa po śmierci | mężowéy winná Dziedzi=**|cowi iego wydać iáko y** | mąż po żeninéy śmierci / | Gieradę / iey blizfzey: iefli dziewczki włafnéy nie=**|máfz** (...). (Tyt: 9v)

Groicki nie definiuje *hergewetu*, lecz nazwę *hergewet*. Kiedy wprowadza do definicji frazę „łacinnicy zową”, *hergewet* ma to samo znaczenie co definiens w języku łacińskim *arma bellica res expeditorias*. Jest to relacja równoznaczności (równości na zasadzie definicji) [Reichenbach 1967: 28–29].

Definicja może też brzmieć w formule uproszczonej (w języku przedmiotowym), czyli bez czasownika typu *nazywać się*, *zwać* [Reichenbach 1967: 27], np.:

Gieradá: fą ty rzeczy / | którekolwiek Pannie | idącey zá mąż ku o=**| chędożności iey** / przy | Pofagu dáią: kthóre | oná w dom do mężá | przynośi. (Tyt, Lift I)

Jako ekwiwalenty czasownika *zwać* występują w tekście¹¹:

- *nazywać, wykładać się*:

Z tąđ ią (gieradę – MJN) też | **zową** Groeckim fło=**|wem** / Parapherná: **co fye wykłada** / Wypráwá albo rzeczy przy pofá|gu. A pofag iefł dar mężowi zá żoná dány ku z|nofzeniu poćiefze przypádłych ciężkości wmał|żenftwie: łacinnicy / Dotem / **Zową**. Ten który | wyłóżył Niemieckie prawo łacińskim ięzykiem | **nazwał** Gieradę / utenfilia Spec: Saxon.lib.j.|Artic: 27. | (Tyt, Lift I)

Názywáią the fpráwę / po u=**|márley ręce iáko Łacinnicy zową** MORTuam | manum (...) [Tyt, s. 12v]

Zową takiego łacinnicy OBSES | A po Polsku może **názwać** / Zakładnik albo wię=**|żien** / nieprzyaćielowi w zaftáwę dány. (Tyt: 128)

- *rozumieć się*:

O Wybićiu rozmá=**|itym/ kthorym fye po**=**|zwány fłánáfzy do Práwá** może od | fpráwy Sądowej wyiác/ iáko Lá=**|ćinnicy zową/ Exceptiones. | EXCEPTIO,**

¹¹ W nomenklaturze H. Reichenbacha są to semantyczne terminy logiczne lub terminy logiczne w roli semantycznej [1967: 186–198].

to fye Polſkim ię= zykiem **rozumie** / odpor álbo przy|czyná iáka ſłufzna/ prze
ktorey zá|danie álbo wthoczenie przeciw | Perfonie/ może fye kto wybić od |
ſpráwy Sądowej (Porz: 4v).

Groicki stosuje łaciński odpowiednik terminu obok polskiego wtedy, kiedy obawia się błędu we właściwej identyfikacji nazwy przez odbiorcę ze względu na jej niejednoznaczność:

A to ma być ro=|zumiano o opiekunoch dánych / kthóre łáćinnicy | **Dativos tutores zowá**: nie o tych / którzy ná te=|ftámenćie || ftámenćie bywáią názná= zeni. (Tyt: 78v–79).

Przywołuje także łącznie terminy łaciński i niemiecki w argumentacji na rzecz jednolitości interpretacyjnej danego prawa:

Wywód też ná którym pokázuią áby dziad y bábá miał być bliższy niż brá|cia
śioſtry. Bo podobieńſtwo łoná abo záná=|drza / **które Łáćinnicy Sínun, Niemcy Busen** / | **in lina recta názywáią** pokázuię / iż fynowie / w=|nękowie / y ine
ofoby ná dół idące / podobniéy fye | zamykáią w łonie oycowſkim / y inych ofob
w=|zgórę idących / á niż óćiec y ine ofoby górne w łonie fynowſkim / (...) A tak
ó=|nym Práwem / nie może fye ſpadek ná ofoby w=|zgórę idą=||zgórę idące
ściągáć / ále ná dół idące / zwłáſzczá | w przerzeczonym Artykule 17. Thák **iáko
ſtary | Łáćinſki wykład / tego ſłowá Busen** / ná tenże | 17. Artykuł / ná ty ſłowá
(*Eo quod ſucceſſio nō|reſpicie gradus aſcendentium. etcaet.*) **iáwnie po=|kázuię /
wepółek z glózą Niemiecką y Łáćinſką.** (Tyt: 25–25v).

Sygnałem użycia zdania w funkcji metajęzykowej są często elementy leksykalne, takie jak *słowo* i *litera*, np.:

A to wszystko, ku czemu się tak przed męką, jako i na męce przyzna, ma pisarz
temiż słowy napisać, nie opuszczając ani przyczyniając namniejszego słowa,
i temu, co go oskarżył, ma wyznanie to obwinionego, a ile się jego dotyczy, być
okazano i wypisano. (Post, art. XVII)

Tu fye więc przyczyny pytáią czemu ty księgi *Digeſtorum* kiedy co z nich
przywodzą / tą dwoią | literą *ff* znáczą / gdyż **w tym ſłowie Digeſtorū** | żadney
thakiey **litery** nie maſz. Piſze *Alciatus* | Ponieważ też ty księgi zowá **Greckim
ſłowem | Pandectarum** / znáczono ie ná przodku piérw=|ſzá **literą Grecką**
z tego ſłowa Pandectarum | wziętą / która fye thak z accentem piſze *ff* /

gdzie | imprefforowie / Greckiego pisma nie znając / mni=|mieli aby to było
dwoie Łacińskie ff które fye | z greckiego ff łatwie czyni / accenti tylko
 z wie=|rzchu położone trochę ku prawej ręce zakrzy=|wiwszy tym kształtem
 ff / także z nieumiejętno=|ści to weszło w obyczaj / iż do tych czasów księ=|gi
 Cefár=||gi Cefárskie *Digestorum five Pandectarum*, kie=|dy z nich iakie
 Prawo przywodzą / znaczą dwoją | **literą ff** którą **tymi flowy** czytają. *In libris*
Di|gestorum. (Tyt: 21–21v)

W tekście prawnym ujawnia się także problem realizacji dwóch odmien-
 nych systemów językowych, które różnią się zakresem jednostek leksykalno-
 -semantycznych. Poniższy przykład dotyczy nazw pokrewieństwa (w języku
 łacińskim istnieją osobne terminy dla nazwania ciotki od ojca i od matki):

Ciotká/ iest Oycowá albo Mátczyná siofrá. | **Acz ty obiedwie Perfonie ied-**
nym Polłkim flo=|wem Ciotká zową/ ále Łáćinnicy roznoć w | tym máią.
 Bo siofrę Oycowę Amitam, á sio=|frę mátczyne Materteram nazywają. (Porz,
 s. ff2v)

Groicki informuje również o różnicy między użyciem terminu w języku ofi-
 cjalnym i profesjonalizmu w języku środowiskowym. Przykład odnosi się do
 stosowania synonimów pochodzenia łacińskiego: *sekwestr* i *areszt*.

SEquestr y Arest / iedno fye rozumié / tylko od=|miáná iest wflowiech. **Jedno /**
to iest / Sequestrá|cio po łáćinie / którego flowá / albo temu podo=|bnego /
 Interdictio / uczeni w Prawie / **pifząc u=|zywają**. A drugie flowo / to iest
 Arest / z zwyczá=|iu wzięte / theż **iakoby ná łáćinłkie kopyto uczy=|nióné:**
 którego Prokuratorowie zá zwyczáiem y | **w mówieniu y w pifaniu używają**.
 Wfzákże | między tymi flowy w tym czynią nieiaką róż=|noć / iż arest || noć /
 iż arestem ábo fzperunkiem pofpolićie ná=|zywają rzeczy iakie przez Urząd
 u kogo zápowie|dźiáne. (Tyt: 99v–100)¹²

Nadawca zwraca też uwagę na pomyłki językowe w przekładzie łacińskim:

Nie dawa Oćiec fynowi przed Są=|dem / á wždy fyn po oycu *Iure fuccejfionis*
 bie=|rze / by thylko fyn był z małżeńftwa / od Oycá | choć nie z małżeńftwá

12 We fragmencie występuje potoczny zwrot *uczynić na kopyto* – to znaczy *na wzór*. Słownik SPXVI pod hasłem *kopyto* odnotowuje zbliżone wyrażenie: »na jedno kopyto« 'tak samo': Chodźilemci/ bá y Xiądz fkárzyć o fwé żyto: Cóz/ iák młodzi ták ftáfzy ná iedno kopyto. Albertus B4.] [SPXVI].

národzonego. Przeto fye | **trzebá pilnie baczyć ná wykładzie Lácínskim / á=|by nie był rózný od włáfných Originalów Nie=|mieckich / iako tu ná tym miešcu fye stało / gdzie miał wykládacz położyć stárego Oycá (*Auum*) | thám położył Oycá włáfného (*Patrem*) co być | nie może / ábowiemby fye to nie fłofowało z ine=|mi mieyfcy kthóre ináczéy uczą / iako iest iáfný | text *Spe: Sax: Libro iij. Artic: 72. Et Iure Munic: | Arti: 4 de legitime natis*, w pofpolitości położyó=|no tymi fłowy. (Tyt: 27v)**

Szczególnie interesująca jest krytyczna uwaga Groickiego o użyciu języka w sądach. Dotyczy ona pragmatyki, czyli dostosowania języka do słuchacza, aby był dla niego zrozumiały, oraz kwestii parajęzyka (natężenia głosu), aby wypowiedź była możliwa do usłyszenia przez odbiorcę:

Niewiem s kąd wefzło w obyczay w wie=|lu Miáfteczkach/ iże Przyfyeżnicy/ ták ten Sąd | wielki/ iáko y inne Sądy/ fchyliwfzy fye wfzyfcy | zá Stołem/ **pofzeptem gáia/** iz żaden tego nie=|fłyfzy. A ná niektórych też mieyfách/ **áč głofem/ | ále nie wyrozumnem Ięzykiem:** Co záprawdę | rzecz iesth nie bárzo przyftoyna. Abowiem nie=|rozumnym ięzykiem do Ludu mowić/ nic inne=|go nie iesth/ iedno prozno fłowá ná wiátr pufz=|czác/ á práwie fye bláznem vkázowć¹³. (Porz: 12v) (...) Przeto by przyftáło/ niepozeptem ále **głofem | y wyrozumnym wfzem Ięzykiem tho fpráwo=|wác iáko v Niemcow po Niemiecku/ ták v Po=|lakow po Polku dla pofpolithego człowieka/ á | niewftydzić fye fwego Ięzyká/ y owfzem ij ozdá=|biác im nawięcey być może.** | Obwiefzczenie Pofpolftwu Są=|du wielkiego. (Porz: I 3)

W odniesieniu do adresata dzieła nadawca formułuje także opinię o braku powszechnej znajomości języka łacińskiego:

W Tey Tablicy Práwnéy iáko w in=|nych Práwiech / **Polacy którzy fye nie|wiele lácíną bawią / a przedfye z láci=|ny około práwá co umiéc chcą /** nieradzi widzą | przywodzenia miešć o których fye znaczy gdzie | co w głównych prawiech Cefárfkich położono / | dla tego iz ty przywodzenia albo Allegácyę by=|wáiá długie / á nie każdy ich czytác umiéc ani we|dle ich fzukác. (Tyt: 20)

¹³ Tak w transliteracji.

4. Wnioski

W badanych dokumentach można wyróżnić elementy zewnątrztekstowe, wchodzące w relacje *meta* na poziomie tekstu jako dzieła. Taki charakter ma np. tytuł zapowiadający umieszczenie wzorca gatunkowego wypowiedzi (u Groickiego *forma*), indeks porządkujący słownictwo prawne pokrewne semantycznie. Od innych elementów metatekstowych odróżnia je to, że zawierają terminy języka, jak *słowo* czy *język*.

Właściwość *meta* wykazują też mniejsze jednostki i struktury języka wewnątrz tekstu, pełniące funkcję ramy modalnej, w których ujawnia się nadawca jako osoba organizująca wypowiedź, m.in.: odnośniki do źródeł łacińskich i niemieckich, wykładniki ekwiwalencji (np. A to | **fye rozumie**/ gdzie ma być *śprawa* i *aka* *wywie*=|dżiona *świadcetwem* *fyedmi* *mężow*, Porz: g4), frazy z czasownikami mówienia (np. **Mowie** *iefth* *tho* *obyczay* *dobry*/ y |: pilnie ma być *przyftrzegny*¹⁴, Porz: i3v). Występują one na innej płaszczyźnie semantycznej niż tekst główny. Często można by je pominąć i nie rzutowałoby to na poprawność składniową zdania ani jej treść merytoryczną, np. redundantne wtrącenie we fragmencie: A *thák* *tu* *mało* *co* *sftápiwfzy* z | *goścíncá* o tym czytaniu Książ Céfárfkich nie=|co **powiem** (...) (Tyt: 20v).

W niektórych sytuacjach opuszczenie wyrażenia metatekstowego mogłoby mieć jednak wpływ na czytelność i rzetelność odbioru, np. Na drugim mieście Iure Munici, Arti: 27. **Text** *iefth* *táki* **flowo** *od* **flowá** *Jesliby* *śprawa* | *była* *około* *długu* *kthóry* (...) (Tyt: 74v). Nadawca informuje czytelnika, że wiernie odtwarza wypowiedź, cytuje dokładnie. Mamy tu dwie różne płaszczyzny tekstu: tekst o tekście wyrażający intencję nadawcy i tekst właściwy. W tym fragmencie znajduje się wprowadzenie odniesienie do języka (fraz *słowo* *od* *słowa*), jednak nie można je uznać za użycie samoreferencyjne, a więc *stricte* metajęzykowe.

Osobną grupę wyrażen *meta* tworzą użycia słów w supozycji materialnej służące do definiowania pojęć prawnych z różnymi wykładnikami ekwiwalencji (*zwać*, *nazywać się*, *wykładać się*, *rozumieć*), np. Tu rzecz *iefth* o *tey* **Gie|radzie** / która *fye* w *ochędoftwie* *niewieścim* *zá*=|*myka* / którą też y **Párápherná y utenfi-lia** *łácin*=|*nicy* **zowá**. [Tyt, Lift Iv]; **TESTAMENT, to flowo łácinskie** / u=|*czeni* w *Práwie* **ták opifuá**: *Jefth* *dobro*=|*wolné* / á *flufzné* *poftánowienie* *álbo* *oświadcze*|*nie* / *woley* (...)” (Tyt: 125v).

Na uwagę zasługują też sądy metajęzykowe, które dotyczą procesu przekładu z tekstu źródłowego na docelowy, tj. problemu ekwiwalencji między terminami w różnych językach. Charakter metajęzykowy ma także komentarz autora dotyczący różnicy semantycznej między terminem a profesjonalizmem.

¹⁴ Tak w druku.

Odniesienia do źródeł innojęzycznych, wykładniki ekwiwalencji są dowodem na dążenie autora do porządkowania, standaryzacji terminologii i ograniczenia wieloznaczności słownictwa specjalistycznego. Ostatnią grupę wypowiedzi *meta* stanowią komentarze odautorskie na temat języka osób prawnych. Groicki zaleca urzędnikom, aby w sądach wyrażali myśl jasno oraz mówili głośno i wyraźnie. Wprowadzenie wypowiedzi i wyrażen metajęzykowych do tekstów było ściśle związane z użyciem języka wyspecjalizowanego (prawnego), wielojęzycznym i kompilacyjnym charakterem prac autora oraz intencją przekazania członkom wspólnoty komunikatywnej warunkowanej prawnie określonych rozwiązań semantycznych, tekstowych i pragmatycznych.

Bibliografia

Źródła i słowniki (wraz ze stosowanymi skrótami)

- [Art] *Artykuły Prawa Maydeburckiego, które zowią Speculum Saxonum [...] znówu drukowane: roku 1565*, (Łazarz Andrysowicz), [S.l. Kraków] 1565, Mf 3278, Cim.Qu.2235.
- [Porz] *Porządek Sądów y Spraw Mieyskich / Prává Máýdeburfskiego*, Kraków 1559, druk. Łazarz Andrysowicz, wiersz M. Reja (translit.): <https://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/GroicPorz/> [data dostępu: 8.08.2024].
- [Post] *Ten postępek wybran iest s Praw Cesárskich, który Károlus V. Cesarz kazał wydać po wszytłkich swoich Páństwiech, [...]*, druk. Łazarz Andrysowicz, Kraków 1559, XVI.Qu3292 adl.: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/157854/edition/119764/content> [data dostępu: 8.08.2024].
- [Tyt] *Tytuły Prawa Maydeburckiego, do Porządku y do Artykułów piérwéy po Polsku wydanych [...]*, Łazarz Andrysowicz, Cracoviae, 1567, Mf 3274, Cim.Qu.2231. Do 1760 r. sześć edycji.
- [Rey] *Reyestr do Porządku y do Artykułów Prává Máýdeburfskiego y Cesárskiego*, 1567, Mf 3275, Cim.Qu.2232. Druk. Łazarz Andrysowicz.
- [SPXVI] *Słownik polszczyzny XVI wieku. Edycja internetowa*: <https://spxvi.edu.pl/> [dostęp: 8.08.2024].

Literatura

- Borawski Stanisław (2005), *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. Stanisław Borawski, Zielona Góra, s. 13–61.
- Jakobson Roman (1989), *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism 1*, red. Maria Renata Mayenowa, Warszawa.

- Kawka Maciej (1990), *Metatekst w tekście narracyjnym na przykładzie współczesnych utworów literatury dla dzieci*, Kraków.
- Koranyi Karol, Podkaniowski Michał (1959–1960), *Polski słownik biograficzny*, t. VIII, Wrocław, s. 628–629.
- Loth Roman, Albrecht-Szymanowska Wiesława (oprac.) (2000), *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 1, Warszawa, s. 377–378.
- Mayenowa Maria Renata (1974), *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław.
- Piekarczyk Dorota (2012), *Problem metajęzyka i metateksu*, w: *Słowa, style, metody*, red. Halina Pelcowa, Maria Wojtak, Lublin, s. 217–234.
- Polański Kazimierz, red. (2003), *Metatekst*, w: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław, s. 363.
- Reichenbach Hans (1967), *Elementy logiki formalnej*, przeł. Jerzy Pelc, w: *Logika a język. Studia z semiotyki logicznej*, przeł. i oprac. Jerzy Pelc, Warszawa, s. 3–31.
- Sławiński Janusz, red. (1998), *Metatekst*, w: *Słownik terminów literackich*, wyd. 3, Wrocław, s. 303.
- Tarski Alfred (1995), *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych (1933)*, w: *Pisma logiczno-filozoficzne*, t. 1: *Prawda*, red. Jan Zygmunt, Warszawa, s. 13–172.
- Wierzbicka Anna (1971), *Metatekst w tekście*, w: *O spójności tekstu*, red. Maria Renata Mayenowa, Wrocław, s. 105–121.

dr Magdalena Jurewicz-Nowak – Zakład Językoznawstwa, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Zielonogórski; zainteresowania badawcze: dzieje języka polskiego, pragmatyka, retoryka, glottodydaktyka.